

Uusliberalismin nousu ja tuho

Lakimies
1/2023
s. 184–189

Gary Gerstle

The Rise and Fall of the Neoliberal Order: America and the World in the Free Market Era

Oxford University Press. New York 2022. XII + 406 sivua.

Termi *uusliberalismi* on ollut viime vuosikymmenten yhteiskunta- ja talouspoliittisen keskustellun viljellyimpiä.¹ Se on ollut myös haastava käsite määritellä. Kun samalla nimityksellä on viitattu niin *Milton Friedmaniin* kuin *Paavo Lipposeseen*, on ollut vaikea nähdä, minkälainen aate tarkalleen ottaen on kyseessä.² Aatesuunnan identifioimista on vaikeuttanut myös se usein tehty havainto, että harva on halunnut avoimesti tunnustautua uusliberalistiksi – tavallisempaa on, että ”uusliberalistiksi” nimittäminen on ollut vastustajan heittävä syytös. Myös ero uusliberalismin, klassisen liberalismien ja konservatiivisuuden välillä on usein ollut epäselvä. Lisäksi uusliberalismin syyksi on julkisessa keskustelussa laitettu yhtä lailla suomalaisen hyvinvointivaltion rahoitusongelmat, yliopistojen hallintouudistukset, Ruotsin kasvaneet tuloerot, ankaroitunut kriminaalipolitiikka, Irakin sota ja Trumpin nousu sekä ay-liikkeen heikentynyt asema, eikä ole lainkaan selvää, miten jokin oppisuunta voisi olla edistämässä näin erilaisia ilmiöitä eri puolilla maailmaa. Monet uusliberalismin kritiikit ovat myös poleemisia ja karikatyyrimäisiä, tunnetuimpana *Naomi Kleinin* pamfletti ”Chicagon poikien” ympäri maailmaa levittämästä ”tuhokapitalismista”.³

Uusliberalismilla ja sen kritiikillä on joka tapauksessa ollut suuri vaikutus myös oikeudelliseen keskusteluun. Se voidaan liittää moniin oikeuselämän nykyisiin opinkappaleisiin ja ajattelutapoihin. Yksi tunnetuimmista on Milton Friedmanin muotoilema ajatus osakkeenomistajien edun ensisijaisuudesta osakeyhtiöoikeudessa, josta tuli hyvin vaikutusvaltainen lähestymistapa 1980-luvulta alkaen.⁴ Toinen merkittävä ilmentymä on uuden oikeustaloustieteen nousu 1960-luvulta alkaen.⁵ Uusliberalismin voi nähdä myös vaikuttaneen siihen, että

1. Kriittinen johdatus aihepiiriin on David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press 2007.
2. Lipposen roolista suomalaisessa uusliberalismissa ks. Heikki Patomäki, *Uusliberalismi Suomessa*. Lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot. Werner Söderström Osakeyhtiö 2007, s. 79.
3. Naomi Klein, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. Picador 2008.
4. Milton Friedman, *A Friedman Doctrine: The Social Responsibility of Business is to Increase Its Profits*. *The New York Times Magazine* 13.9.1970, s. 17.
5. On huomattava, että oikeustaloustieteellinen tutkimusote syntyi jo 1920-luvulla, mutta sen lähestymistapa, joka heijasteli aikansa institutionaalista taloustiedettä, oli erilainen kuin 1960-luvulta alkaneen modernin oikeustaloustieteen. Jälkimmäisen synnystä ks. George L. Priest, *The Rise of Law and Economics: An Intellectual History*. Routledge 2020. Ensimmäisestä oikeus-

kansainvälisten investointien, rahoitusmarkkinoiden ja yrityskauppojen rooli taloudessa alkoi kasvaa 1980-luvulta alkaen, kun niiden sääntelyä purettiin.⁶

Kilpailuoikeudessa uusliberalismia on puolestaan ilmentänyt kuluttajajohdyn, erityisesti alhaisten hintojen, nousu kilpailuoikeuden johtotähdeksi, ja tuon tavoitteen muotoilussa avainasemassa oli *Robert Bork* – Chicagon kasvatteja hänkin.⁷ Rikosoikeudessa ja kriminaalipolitiikassa uusliberalismin on taas sanottu näkyneen rangaistuskäytännön ankaroitumisena ja vankiluvun kasvuna.⁸ Yksityisoikeudessa merkittävä ilmiö on ollut sopimusvapauden vahvistuminen oikeudenalan johtavana periaatteena, kun vielä 1970-luvulla povattiin klassisen sopimusoikeuden kuolemaa.⁹ Työoikeuden liberalisoituminen puolestaan näkyy esimerkiksi ammattiyhdistysliikkeen heikkenemisenä ja muun muassa edelleen jatkuvana keskusteluna paikallisesta sopimisesta.¹⁰ Julkisoikeuden osalta voidaan taas viitata sellaisiin ilmiöihin kuin uudenlaiset julkishallinnon johtamisen tavat, ”konsulttidemokratia”, yksityistäminen ja niin edelleen.¹¹ Myös ihmisoikeusjuridiikan aseman vahvistumista 1970-luvulta alkaen on tarkasteltu osana uusliberaalia käännettä.¹² Kuitenkaan näidenkään osalta ei ole aivan helppoa hahmottaa sitä, mikä tarkalleen ottaen yhdistää esimerkiksi yhtiöoikeuden taloustieteellisesti painottunutta tutkimusta ja rangaistuspopulismia.

Viime vuosina on onneksi alkanut ilmestyä tutkimuksia, jotka auttavat sijoittamaan uusliberalismin historiallisiin yhteyksiinsä – ja hahmottamaan sen vaikutusta oikeusajatteluun.¹³ Tässä arvioissa esittelen yhden parhaimmista, *Gary Gerstlen* keväällä 2022 ilmestyneen teoksen *The Rise and Fall of the Neoliberal Order: America and the World in the Free Market Era*. Kirja on paras saatavilla

taloustiedeliikkeestä ks. Herbert J. Hovenkamp, *The First Great Law & Economics Movement*. *Stanford Law Review* 42 1990, s. 993–1058.

6. Rahoitusmarkkinoiden vapauttamisesta Suomessa ks. Markus Kari, *Suomen rahoitusmarkkinoiden murros 1980-luvulla*. Oikeushistoriallinen tutkimus. Into 2016.
7. Robert H. Bork, *The Antitrust Paradox: A Policy at War with Itself*. Free Press 1993.
8. Loïc Wacquant, *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Duke University Press 2009.
9. Ks. esim. F. H. Buckley (ed.), *The Fall and Rise of Freedom of Contract*. Duke University Press 1999. Sopimusoikeudellisesta keskustelusta 1970-luvulla ks. Grant Gilmore, *The Death of Contract*. Ohio State University Press 1974.
10. Muutos on ollut erityisen merkittävä Yhdysvalloissa. John Godard, *The Exceptional Decline of the American Labor Movement*. *Industrial and Labor Relations Review* 63(1) 2009, s. 82–108.
11. Ks. Ville Yliaska, *Tehokkuuden toiveuni. Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle*. Into 2014.
12. Samuel Moyn, *Not Enough: Human Rights in an Unequal World*. The Belknap Press of the Harvard University Press 2019, s. 173–211.
13. Olen hahmotellut joitain ideoita uusliberalismin oikeushistorialliseksi tutkimiseksi blogitekstissä *Uusliberalismi oikeushistorian tutkimuskohteena*, <https://oikeushistoria.wordpress.com/2021/06/01/uusliberalismi-oikeushistorian-tutkimuskohteena/>. Kaikilla teksteillä viitatuilla internetsivuilla on vierailtu edellisen kerran 31.12.2022.

oleva kokonaisesitys amerikkalaisesta uusliberalismista.¹⁴ Gerstle on historioitsija, joka on tehnyt pitkä uran ensin Yhdysvalloissa ja sittemmin Cambridgen yliopistossa Englannissa. Hän on profiloitunut 1900-luvun tutkijana, vaikka on kirjoittanut myös laajoja yleisesityksiä Yhdysvaltojen historiasta. Teos keskittyy otsikkonsa mukaisesti Yhdysvaltoihin mutta avaa kiinnostavia kysymyksenasetteluja myös vertaileville ja kansainvälisille tutkimuksille.

Gerstlen tutkimuksen avainkäsite on poliittinen järjestys (political order). Poliittinen ideologia tai liike voi onnistua luomaan poliittisen järjestyksen, jonka Gerstlen mukaan tunnistaa siitä, että sen luoneet onnistuvat kääntämään alkuperäiset vastustajansa tuon järjestyksen kannalle. Gerstlen mukaan näin kävi Yhdysvalloissa ensin New Dealille. Vielä 1930-luvun puolivälissä monet republikaanit ja liike-elämän vaikuttajat vastustivat New Dealia ja katsoivat sen edustavan Yhdysvalloille vierasta sosialismia ja kollektivismia. Toisen maailmansodan jälkeen uusi poliittinen järjestys alkoi kuitenkin vakiintua. Seuraava republikaanipresidentti, *Dwight Eisenhower*, myönsikin, että sosiaaliturva ja vahva työväenliike olivat tulleet jäädäkseen. Tässä vaiheessa poliittisesta liikkeestä ja ideologiasta alkaneesta ilmiöstä tuli valtajärjestys, joka hallitsi amerikkalaista politiikkaa aina 1970-luvulle.

Edes New Dealin kultakaudella sen valta-asema ei kuitenkaan ollut ehdoton. Jo 1930-luvulla jotkut intellektuellit, kuten *Walter Lippmann*, alkoivat hahmotella ”uutta liberalismia”. Käsitteellinen innovaatio tuli välttämättömäksi kahdesta syystä. Ensinnäkin 1930-luvun suuri lama oli vakuuttanut lähes kaikki siitä, että sääntelemätön markkinatalous ei toimi. Yksi uusliberalismin keskeisistä ajatuksista onkin ollut jossain määrin paradoksaalinen teesi: vapaat markkinat edellyttävät vahvaa sääntelyä. Toisaalta *Franklin D. Roosevelt* oli alkanut viitata omaan politiikkaansa liberalismina, ja tästä käänteestä alkoi amerikkalainen tapa ymmärtää liberalismi maltillisena vasemmistolaisuutena tai amerikkalaisena vastineena sosiaalidemokratialle. Lippmann oli itse ollut nuorempana edistysmielinen mutta siirtyi konservatiivisempaan suuntaan 1930-luvulla, kun valtiot alkoivat eri puolilla maailmaa puuttua yhä laajamittaisemmin talouteen. Lippmann oli yksi varhaisista uusliberalisteista, mutta samanlaisia ajatuksia kehiteltiin eri puolilla Eurooppaa ja Amerikkaa 1940-luvulta alkaen.¹⁵ Gerstle tiivistää uusliberalismin aatteelliset juuret taitavasti, mutta hänen painopisteensä on poliittisessa historiassa.¹⁶

14. Hyödyllinen kirjallisuuskatsaus on William Davies, *Neoliberalism: A Bibliographic Review. Theory, Culture & Society* 31(7–8) 2014, s. 309–317.

15. Arnaud Brennetot, *The geographical and ethical origins of neoliberalism: The Walter Lippmann Colloquium and the foundations of a new geopolitical order. Political Geography* 49 2015, s. 30–39.

16. Perusteellisempia aatehistoriallisia katsauksia ovat mm. Quinn Slobodian, *Globalists: The End of Empire and the Birth of Neoliberalism*. Harvard University Press 2020, joka kiinnittää erityistä huomiota Genevessä toimineisiin juristeihin ja taloustieteilijöihin, jotka vaikuttivat

Gerstlen narratiivi on pääpiirteissään seuraavanlainen: Yhdysvalloissa vakiintui 1930-luvulla uudenlainen talous- ja yhteiskuntapolitiikka, jonka elementtejä olivat muiden muassa säännelty markkinatalous, melko voimakas tulonjako, vahvat ammattiyhdistysliikkeet ja taloussyklejä tasaava julkistalous. Järjestelmästä ei vallinnut täydellistä yksimielisyyttä, mutta sen hyväksyivät sekä demokraatit että republikaanit. Toisinajattelijat, kuten *Friedrich Hayek*, Milton Friedman, *Henry Simons* ja *Gary Becker*, olivat 1970-luvulle asti marginaalissa.

Vallitseva poliittinen järjestys ajautui ongelmiin 1970-luvulla. Poliittinen oikeisto oli kyllästynyt yhä tiukentuvaan talouselämän sääntelyyn. Uusi vasemisto puolestaan oli leipääntynyt valtion ja suuryritysten johtamaan yhteiskuntamalliin. Lisäksi poliittisen järjestelmän legitimitetti oli matala Vietnamin sodan ja Watergate-skandaalin jälkimainingeissa. Kun valtio ei myöskään kyennyt oikaisemaan 1970-luvulla alkanutta stagflaatiokierrettä, oli käsillä kriisi. Tässä tilanteessa uusliberalistit tarjosivat johdonmukaisen vaihtoehdon: valtion roolin vähentäminen taloudessa, inflaation hillintä korkopolitiikalla ja kulutuksen vahvistaminen veronalennuksilla. Poliittiseksi keulakuvakseen he löysivät *Ronald Reaganin*, joka ei ollut erityisen kiinnostunut uusliberalismin teoreettisista hienouksista mutta osasi myydä uusliberalismin suurelle yleisölle periamerikkalaisena vapauden kaipuuna. Reaganin kaudella alkoi veronkevennysten ja deregulaation toteuttaminen sekä ay-liikkeen nujertaminen, joita täydensi aggressiivinen kommunisminvastainen retoriikka.

Poliittiseksi järjestykseksi uusliberalismi vakiintui kuitenkin vasta 1990-luvulla, kun *Bill Clinton* jatkoi sen toteuttamista. Gerstlen mukaan myös *Barack Obaman* kausi oli suurelta osin jatkoa uusliberalismin voittokululle, mutta pikkuhiljaa 2010-luvulla tuuli alkoi kääntyä, kun yhtäältä oikealla *Donald Trump* haastoi globalisaation ja toisaalta demokraatit alkoivat liikkua vasemmalle. Gerstlen mukaan avainasemassa uusliberalismin kronologiassa on ymmärtää kommunismin vaikutus. New Dealin mukainen yhteiskuntajärjestys saavutti hegemonian, koska amerikkalaisten piti kyetä osoittamaan, että kapitalismi on myös työläiselle parempi järjestelmä kuin kommunismi. Uusliberalismi taas saavutti hegemonian vuoden 1989 jälkeen, kun markkinataloudelle ei enää kommunismin romahduksen jälkeen ollut uskottavia haastajia.

Gerstlen tarinan pääpiirteet ovat melko hyvin tunnetut. Hänen tutkimuksensa ansio on siinä, että teos syntetisoi suuren joukon uusliberalismia koskevia pistetutkimuksia pitkän aikavälin historialliseksi narratiiviksi. Lisäksi Gerstlen hyödyntämä poliittisen järjestyksen käsite on käyttökelpoinen. Itselleni on ollut aina vaikea hahmottaa uusliberalismin käsitteen käyttökelpoisuus, kun sillä on

uusliberalismin aikakauden kansainvälisiin instituutioihin. Angus Burgin, *The Great Persuasion: Reinventing Free Markets since the Depression*. Harvard University Press 2015 on puolestaan standardiesitys *Mt. Pelerin Society* -verkostosta, johon kuuluivat muiden muassa Hayek ja Friedman.

kuvattu pohjoismaisia sosiaalidemokraatteja yhtä lailla kuin kovan linjan oikeistolaisia libertaareja – termi onkin tuonut mieleen *Hegelin* kritiikin *Schellingistä*, jonka absoluutin käsite oli Hegelin mukaan kuin ”yö, jona kaikki lehmät ovat mustia”. Tarpeeksi laajasti ymmärrettynä lähes kaikkien voidaan sanoa olevan uusliberalisteja, jolloin aatteiden erot jäävät havaitsematta.

Gerstle kuitenkin osoittaa vakuuttavasti, että poliittisen järjestyksen hegemoniaa mittaa juuri se, miten se pakottaa perinteiset vihollisensakin omaksumaan vastustajansa käsitteitä ja ajattelutapoja. Hyvä eurooppalainen esimerkki tällaisesta uudelleensuuntautumisesta on *Tony Blairin* ja *Gerhard Schröderin* manifesti *Europe: The Third Way / Die Neue Mitte* vuodelta 1998, jolla maidensa työväenpuolueiden johtohahmot pyrkivät määrittelemään sosiaalidemokratian uusliberalismin aikakauden tarpeisiin.¹⁷ Puhe kolmannelta tiestä muistuttaa Clintonin ajatusta triangulaatiosta: molempien tavoitteena oli osoittaa, että perinteinen vasemmisto tunnusti maailman muuttuneen mutta halusi löytää pehmeämmän tavan toteuttaa 1990-luvun globaalia markkinataloutta.

Toinen Gerstlen teoksen ansio onkin juuri siinä, että se kuvaa Clintonin ja Obaman presidenttikaudet jatkumona uusliberalismille. Sekä Clinton että Obama olivat ytimeltään moderneja amerikkalaisia liberaaleja, joiden ajattelu oli melko kaukana Friedmanin ja Hayekin uusliberalismista. Kummankin hallinnossa oli kuitenkin vahva edustus muun muassa Wall Streetiltä. Clinton oli kosmopoliitti, jolle uusliberalismin globalismi sopi hyvin, kun taas Obama oli melko kokematon poliitikko noustessaan Valkoiseen taloon. Siksi Clinton oli valmis kompromisseihin republikaanien kanssa ja Obama puolestaan oli neuvonantajien varassa muun muassa finanssikriisin hoidossa. Molemmat nousivat siis presidenteiksi aikana, jolloin uusliberalismi oli vienyt niin paljon happea yhteiskunnallisesta keskustelusta, etteivät edes heidän laajat valtaoikeutensa auttaneet muuttamaan amerikkalaisen politiikan kurssia. Ironisesti uusliberalismin kausi päättyi vasta vasemmiston inhoaman Donald Trumpin presidenttikaudella.

Kolmas tuore näkökulma Gerstlen teoksessa on, että se osoittaa uusliberalismin vedonneen vahvasti myös amerikkalaiseen uuteen vasemmistoon. Esimerkiksi *Steve Jobsin* kaltaiset uuden talouden teknovisionäärit omaksuivat uusliberalismin teknologisen ulottuvuuden sekä puheet internetistä ja tietokoneista uudenlaisen demokratian airuina, ja moniin vetosi uusliberalismin kansainvälinen aspekti: uusliberalismi lupasi ihmisten, pääomien ja työntekijöiden liikkuvuutta yli rajojen ja näin muodostuvaa ”globaalia kylää”.

Lopuksi Gerstlen kirja auttaa hahmottamaan myös uusliberalismin suhdetta oikeuteen. Hänen mukaansa uusliberalismi koostuu itse asiassa kahdesta osittain jännitteisestä elementistä: liberalistisesta talousajattelusta ja ”uusviktoriaanisesta” moraaliopista. Siinä missä ensimmäinen painottaa yksilöiden ja yritysten

17. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/suedafrika/02828.pdf>. Kiitän professori emeritus Jukka Kekkosta huomioni kiinnittämisestä tähän merkittävään dokumenttiin.

vapauksia, korostaa jälkimmäinen tarvetta kesyttää yksilöitä markkinatalouskelpoisiksi. Uusliberalismin moraaliteoria on aina ollut kiistellympi kuin sen talousdoktriini, mutta se selittää osittain esimerkiksi huumausaine- ja omaisuusrikollisuuden kiristynyttä sääntelyä 1980-luvulta alkaen.

Gerstlen teoksessa on myös joitain aukkoja. Hän painottaa monissa kohdin taloustieteilijöiden roolia uusliberalismissa mutta korostaa perinteiseen tapaan makrotalousteoriaa: korkoja, julkista velkaa ja veroja. Uusliberalismin vähintään yhtä merkittävä vaikutus on kuitenkin ollut mikrotaloustieteen läpilyönti yhteiskunnallisissa analyysissä ja päätöksenteossa. Tältä osin lukijan kannattaa-kin täydentää Gerstlen kirjaa *Elizabeth Popp Bermanin* hienolla tutkimuksella *Thinking like an Economist*.¹⁸ Berman osoittaa siinä lukuisin esimerkein, miten kustannus-hyötyanalyysi, transaktiokustannusajattelu ja rationaalisen valinnan teoria sekä niistä luodut mallit löivät itsensä läpi amerikkalaisessa poliittisessa päätöksenteossa, jossa tehokkuus muodostui ydintavoitteeksi myös sosiaaliturvan kaltaisilla osa-alueilla.

Lisäksi Gerstlen uusliberalismin historia on pitkälti Amerikka-keskeinen. Atteella on kuitenkin vastineensa Euroopassa, ja se on vaikuttanut myös globaalisti.¹⁹

Näine puutteineenkin Gerstlen kirjaa voi suositella erinomaisena amerikkalaisen uusliberalismin historiana, joka antaa paljon ajateltavaa myös sille, joka pyrkii arvioimaan uusliberalismin vaikutusta oikeuteen ja sitä, mitä uusliberalismin hegemonian romahtamisen jälkeen saattaa olla luvassa.²⁰

Toni Malminen

18. Elizabeth Popp Berman, *Thinking like an Economist: How Efficiency Replaced Equality in U.S. Public Policy*. Princeton University Press 2022.

19. Hyviä virikkeitä uusliberalismin suhteesta EU-oikeuteen tarjoaa Emilia Korkea-ahon ja Päivi Leino-Sandbergin toimittama *Law, Legal Expertise and EU Policy-Making*. Cambridge University Press 2022.

20. Olemme Mikko Rajavuoren kanssa esittäneet joitain havaintoja oikeudellisen uusliberalismin päättymisestä. Ks. Toni Malminen – Mikko Rajavuori, Uusliberalismi saranakohdassa. Poliitiikasta-blogi 13.4.2021, <https://politiikasta.fi/uusliberalismi-saranakohdassa/>.